

способу життя школярів» у навчальному закладі.

Тетяна Петрівна користується авторитетом у учителів фізичної культури міста. Бере активну участь у міському методичному об'єднанні, виступає з доповідями на семінарах, проводить відкриті уроки з різних варіативних модулів навчальної програми та майстер-класи для учителів фізичної культури Червонограда. Неодноразово залучалася до суддівства міської спартакіади школярів міста з волейболу. До її думки прислухаються фахівці.

Її вихованці – переможці та призери міських та обласних змагань з волейболу, футболу, легкої атлетики та міського спортивного свята «Тато, мама і я – спортивна сім'я».

НАУКА – ШКОЛІ

Ольга Щодра

862 рік в історії Східної Європи: історичний і політичний контексти 1150-річного ювілею російської державності

Проголошене у 2012 році 1150 – річчя російської державності опирається на літописну дату з історії середньовічної Русі – 862 рік, на відому легенду про «призвання варягів». Воно вкотре повертає нас до питань про історичну, зокрема державну спадщину Київської Русі, про вплив політичних чинників на інтерпретацію історичних подій і творення історичних міфів, про міфологізацію історії на догоду геополітиці. Важко не погодитися із сучасним російським істориком І. Яковенком, який вважає, що поняття держава (і похідні від нього) в сучасних російських реаліях «настільки завантажене імперським змістом, що фактично стало позначати імперський політичний принцип у його специфічно російській формі». Його висновок про те, що «Росія не може перейти від імперії до національної держави, подолати парадигму імперії» хотілося б уточнити: російське націоналістичне державотворення на сучасному етапі, як і у попередні періоди російської історії, ототожнюється із творенням і зміцненням імперії. Ідея імперії залишається визначальною для політики російських правителів, вона, завдяки багатовіковому ідеологічному «обґрунтуванню», уже стала однією із ознак російської ментальності.

На початку 1990-х років після розпаду СРСР проблема етнополітичної ідентичності стала актуальною для колишніх радянських республік і, можливо, найбільш гостро вона постала перед Росією. Росії відводилася

головна роль в радянській схемі історії СРСР (по суті, історія СРСР в основному і була історією Росії, крізь призму інтересів якої розглядалася історія інших народів), що фактично припинило студії з проблем етногенезу росіян, тоді, коли такі студії навіть в умовах СРСР проводилися, наприклад, в українській історіографії (праці М. Брайчевського, В. Петрова та ін.).

Російські історики на початку 1990-х мали шанс їх розпочати, розгорнути всебічне вивчення етногенезу росіян, витоків їхньої етнічної і політичної історії, становлення державності, що дозволило б вийти за межі традиційної імперської парадигми історії Росії. Однак цього не відбулося, принаймні на рівні офіційної історіографії, яка стала складовою державної політики історичної пам'яті і тим самим вкотре продемонструвала одну із найнепривабливіших суспільних функцій історії, вдало сформульовану російським радянським істориком М. Вокровським: бути «політикою, оберненою в минуле».

Сучасні історичні виклики, які стоять перед Росією, певною мірою подібні до тих, які вона вже намагалася розв'язати і у XVIII, і у XIX, і у XX століттях, а саме: зміцнити Російську державу, водночас європеїзуючи та модернізуючи її. Історія традиційно використовується московськими політиками як один із способів розв'язання цих завдань, про що і свідчить оголошений ювілей російської держави. Оскільки автори ювілейної дати ведуть відлік від **862 року**, спробуємо

розібратися, що означає ця літописна дата, коли і чому вона потрапила в історію Російської держави.

Звернемось до витоків проблеми – до політичної та історіографічної ситуації в Московській державі у XVIII столітті, коли її правителі вперше усвідомили важливість і необхідність вибору подальшого шляху розвитку між традиційним євразійством і європейськістю. У той час енергійні зусилля Петра I і його наступників змінили ситуацію на користь європеїзації, яка, втім, була доволі поверхневою і не зачіпала глибинних устоїв суспільного устрою Московської держави. Серед заходів Петра I був указ 1721 року, який змінив офіційну назву Московської держави, Московського царства на Російську імперію. Росія – грецький варіант, аналог назви Русь. Так у Візантії називали середньовічну Руську державу. Отже, указом московського царя, Московська держава перебрала на себе назву середньовічної Київської Русі, а відтак стала претендувати на її історичну спадщину. У такий спосіб Петро I не лише здійснив історичну експансію, включивши до історії Московської держави декілька не належних їй століть, а й намагався легітимізувати її територіальну експансію на землі колишньої Київської держави.

Указ Петра I завершував процес ідеологічного оформлення імперії, який розпочався ще у XVI ст. Визначальним, на думку сучасного австрійського історика Андреаса Каппелера, у процесі перетворення Московської держави в імперію було XVI століття, коли московські царі розгорнули експансію на Схід, на ханства – улуси колишньої Золотої Орди. Саме за рахунок територій Золотої Орди початково формувалася Московська імперія. Її з таким же успіхом, за логікою московського царя, можна було перейменувати в Улус Джучидів, або у Золоту Орду. Однак Петро I був симпатиком Європи (залишаючись водночас євразійцем, про що свідчать його методи управління) і зробив свій вибір на користь зовнішньої європеїзації.

Розгортаючи східну експансію, Московська імперія одночасно заявила і про свої претензії на західні землі, на територію колишньої Київської Русі, обґрунтовуючи їх династичними правами московських Рюриковичів, які до кінця XVI століття вже вичерпали себе із вигасанням династії. Так що і цей формальний привід до західної експансії було втрачено.

Дієвим засобом як східної, так і західної експансії Москви стала також ідеологія. Московська імперія проголосила себе спадкоємцем духовної місії Візантії як центру вселенського православ'я. Теорія «Москви – третього Риму» є відображенням цих амбіцій і вона надала імперським планам Москви месіанського забарвлення. Отже, з початку свого виникнення Московська держава була не лише територіальною, а й ідеократичною імперією з особливою історичною місією – місією православного месіанства, як це бачилося московськими ідеологами тоді і бачиться сьогодні. І це несло не меншу загрозу сусіднім народам, ніж прямі територіальні претензії. Ідеократична (ідеологічна) імперія за своїм визначенням є всесвітньою, а тому географічні кордони, які її в певний час локалізують, є тимчасові і нестійкі. Сучасна Росія, як і колишній СРСР, також належить до такого типу імперій. Відлунням теорії «Москви – третього Риму» є ідеологеми: «російська цивілізація», «руссій мір», якими, за словами російського філософа С. Строева, сучасна Росія також хоче «універсалізувати свій тип держави, вбираючи інші культури й етноси, збагачуючи їх світлом месії».

У XVI і наступних століттях міф про успадкування Московською імперією візантійського месіанства насамперед мав прислужитися обґрунтуванню її претензій на землі середньовічної Русі і Руської митрополії. Московські правителі у XVI ст. додали до свого титулу «московський цар» титул «великий князь Великая, Малая и Белая Руси». Такий поділ взято із церковно-візантійської термінології, яка відображала територіально-адміністративну ієрархію Руської митрополії, у якій корінні землі, ядро митрополії – це Мала Русь, а всі новонавернені до християнства землі на північному Сході і північному Заході – Велика Русь, західні землі – Біла Русь. Титулатура московських правителів XVI століття також відображала подальші плани західної експансії Москви.

Перейменування Московської держави Петром I в Російську імперію було ще одним виявом ідеологічної експансії, яка передувала остаточній інкорпорації українських територій в Московську державу і передбачала їхнє тотальне поглинання разом з історією, культурою й народом.

Зміною назви було зміщено як **територіальні, так і хронологічні акценти в історії** Московської держави. Територіальний

акцент із земель Залісся, Волго-Окського межиріччя, де виникла Московська держава, де були її історичне ядро і столиця, був перенесений на Середнє Подніпров'я, де зароджувалася і формувалася Київська Русь. А затим, відповідно, зміщувалася і хронологія Московської держави. Її витoki тепер бачились не в історії Московського князівства, і навіть не у більш ранній історії Ростово-Суздальського князівства, де вперше удільний князь із династії Рюриковичів з'явився у XII ст. в особі сина Володимира Мономаха Юрія Довгорукого. Початки Московії – Росії тепер почали шукати в історії Київської Русі, а точніше утворення Русі стали вважати власне початком Московської держави. Петро I, перейменувавши Московську державу, створив уявну історичну парадигму Росії, в полоні якої і досі перебувають російські історики, поклавши тим самим початок міфологізації її державних витоків.

XVIII століття, одночасно із появою Російської імперії, було також часом становлення російської офіційної історіографії, як одного із засобів її утвердження і легітимізації. З цією метою були запрошені в Росію німецькі історики А. Шльоцер, Г. Міллер, Г. Байер, які почали вивчати руські літописи, відкинувши усі попередні історіографічні напрацювання, зокрема і працю В. Татищева. Згідно із середньовічною традицією ототожнювати державу і династію, вони шукали насамперед початки панівна в Київській Русі династії і скористалися літописною легендою про так зване «призвання варягів», поміщеною в літописі під 862 роком. Згідно із нею запрошені місцевими слов'янськими й угрофінськими племенами варяги Рюрик з братами Трувором і Синусом, почали правити в Ладозі (згідно з Новгородським літописом – відразу у Новгороді), Ізборську і Білоозері. Згодом Рюрик, за легендою, збудував Новгород, який зробив столицею своїх володінь на Півночі Східної Європи.

Стосовно самої легенди, її походження, достовірності чи, навпаки, міфологічності дискусія триває уже три століття. Сьогодні більшість істориків поділяють висновок одного із найавторитетніших російських дослідників літописів О. Шахматова, який вважав літописну статтю 862 року пізнішою вставкою невідомого новгородського редактора у початковий текст київських редакторів XII століття Нестора і Сильвестра. Сучасні дослідники також вважають, що у київських

літописах IX–XI ст., на які опиралися у своїх редакціях «Повісті временних літ» Нестор і Сильвестр, легенди про «призвання варягів» не було, як і не було датування подій IX ст. Київський літописець, очевидно, мав недостатньо інформації про початки державного життя в Середньому Подніпров'ї до середини IX ст. і подавав окремі факти і з всесвітньої історії та пов'язані із нею події у Східній Європі (як, наприклад, розселення слов'ян, звичаї східних слов'ян, заснування Києва, діяльність Кия, місія апостола Андрія).

Розповідь про події в Середньому Подніпров'ї у третій новгородській редакції «Повісті временних літ» перериває легенда про «призвання» варязьких князів. На користь новгородського походження легенди може свідчити практика запрошення князя, яка була характерною особливістю політичного устрою Новгородської землі. Тут, на відміну від інших удільних князівств Русі, не склалося спадкової княжої династії, натомість продовжував діяти інститут віча, який обирав новгородських посадників і приймав рішення про запрошення того чи того князя. Завдяки такій системі управління влада у Новгороді належала боярсько-купецькій верхівці.

Новгородське походження легенди сумнівів у дослідників не викликає. Ще одним вагомим аргументом, який наводиться, є і той факт, що новгородські землі були зоною постійних контактів із скандинавами, що пояснює скандинавські мотиви легенди. А ось її відповідність конкретним історичним реаліям IX століття – питання дискусійне. Відомий російський філоло-скандинавіст О. Мельнікова і археолог А. Петрухін вважають цю легенду, на відміну від інших літописних сказань «Повісті временних літ», історичним міфом, який покликаний був відповідно до середньовічних уявлень і політичних симпатій новгородського редактора XII ст. пояснити походження панівної на той час у Києві династії, а отже, і початки Руської держави.

Іноземне походження династії для доби середньовіччя загалом і для руського літописця зокрема було звичною річчю і ніяких патріотичних упереджень не викликало, на відміну від істориків XVIII і наступних століть. Однак новгородський редактор початку XII ст., як і його київські попередники, не був позбавлений певних політичних симпатій та ідейної тенденційності. Вставкою у «Повість временних літ» легенди про «призвання варягів» він хотів, на нашу думку, привернути увагу до Новгорода, який на той

час уже був великим економічним центром Русі із сильними сепаратистськими настроями і хотів відділитися від Києва. Легенда про «призвання варягів» виводила початки династії Рюриковичів, а отже, відповідно до середньовічних уявлень, і Руської держави з Півночі – Ладоги і Новгород, звідки пізніше нібито відбулося «новгородське завоювання Києва». Літописне повідомлення про похід Олега до Києва у 882 році спочатку, на думку дослідників, було невід'ємною частиною легенди про «призвання варягів». Для новгородського редактора «Повісті временних літ» важливо було зафіксувати факт появи засновника династії Рюрика спершу в Новгороді, а вже потім його нащадка Ігоря – в Києві, після нібито завоювання міста Олегом.

Тобто, насправді, легенда про «призвання варягів» відображає реалії не IX ст., а пізніших часів, коли відбувалося політичне суперництво Новгород і Києва, коли Новгород, досягнувши економічної та політичної могутності, намагався конкурувати з Києвом, зокрема, як бачимо, і в питанні про початки панівної династії. Літописна легенда є проєкцією цієї конкуренції на більш ранній період.

У середині IX ст. Новгород ніяк не міг конкурувати з Києвом, тому що, як довели дослідження російських археологів, зокрема В. Яніна й М. Алешковського, такого міста на той час ще просто не існувало. Перший укріплений дитинець з назвою Новгород був збудований тільки у першій половині X ст., а дубовий ще пізніше – у середині XI ст. сином київського князя Ярослава Мудрого Володимиром. У Новгороді, як свідчать археологічні джерела, варягів, тобто скандинавів, було обмаль. Із 150 тисяч артефактів, виявлених археологами на території міста, не більше півтора – два десятки скандинавських, натомість переважна більшість слов'янського і угро-фінського походження.

Отже, топоніміка легенди про «призвання варягів» не відповідає дійсності: Рюрик не міг бути запрошений у Новгород і не міг перенести столицю з Ладоги до Новгород, бо до самої смерті Рюрика у 879 році Новгород не існувало.

Невелике Городище на північ від Новгород, де виявлена садиба із скандинавськими пам'ятками і яке археологи ототожнюють з Рюриковим городищем, не могло бути конкурентом Києву, який на той час уже був містом з віковими традиціями. Ладога, де за однією із версій спочатку осів Рюрик, і де виявлено значно більше, ніж у Новгороді,

скандинавських старожитностей, також не могла конкурувати з Києвом, і з іншими городищами Південно-Східної Європи, зокрема Стільським, Плісеським, які були центрами політичного об'єднання Великої Хорватії. Останнє городище взагалі не має аналогів у Східній Європі IX – X ст.; археологи за розмірами і за масштабом міжнародної торгівлі порівнюють його з великим торговельним центром середньовіччя – скандинавською Біркою.

Водночас писемні джерела, зокрема візантійські, фіксують середньодніпровську Русь уже наприкінці VIII – у першій половині IX ст. У 852 р. (а фактично – у 860 р.) літописець вживає термін «руська земля» у зв'язку з походом русів на Константинополь (очевидно, мається на увазі перший із трьох походів Аскольда). І не таким важливим сьогодні, як і в XII столітті, видається етнічне походження Аскольда, яке залишається дискусійним, важливим є сам факт існування Руської держави із центром у Середньому Подніпров'ї. Тільки для цього регіону, окресленого містами Київ, Чернігів і Переяслав, літописці включно до середини XIII століття вживали назву Русь. Новгородська і Ростово-Суздальська земля, як і Галицька і Волинська, Руссю в розумінні сучасника не були. Це питання добре дослідили радянські історики О. Насонов і Б. Рибаків. Візантійський імператор Константин Багрянородний також чітко розрізняв Русь внутрішню (Середнє Подніпров'я) і Русь зовнішню (всі решта землі, підвладні Києву). Події 882 року, або так званого новгородського завоювання Києва, як переконливо показав М. Брайчевський, були насправді політичною змовою киян з Олегом проти князів Аскольда й Діра. Відсутність будь-якого спротиву з боку місцевих мешканців, які байдуже спостерігали за вбивством князів Аскольда і Діра, навело ще В. Татищева на думку, що відбулася політична змова місцевої знаті, невдоволеної релігійною реформою Аскольда, з Олегом. Похід Олега закінчився приєднанням земель Північно-Східної Європи до Києва і необхідністю щорічно платити данину київському князю.

Отже, запрошується висновок: історичне ядро легенди – сумнівне і не підкріплюється переконливими літописними і археологічними даними. Якщо до цього додати, що у скандинавських сагах Русь і Київ вперше згадуються тільки наприкінці X століття, з часів Володимира Великого, а Рюрик не згадується взагалі, то, як писав у свій час

російський історик Г.Еверс, маємо факт «красномовного мовчання». Прихильники норманської теорії зрештою мусіли відмовитися від шведського походження Рюрика, на чому спочатку наполягали, і у середині XIX століття прийняли гіпотезу Ф. Крузе про те, що у літописному Рюрику треба бачити датського конунга Рорика Ютландського, про якого згадують тільки франкські джерела і без усялякого зв'язку з Руссю.

Не відтворюючи реальних подій середини IX століття, легенда про «призвання варягів», на мій погляд, все-таки відображає певні реалії історії Північно-Східної Європи у цей період, а саме – контакти з норманами: це і загарбницькі напади норманів, і збір ними данини з місцевих племен, і, можливо, осідання якоїсь частини норманів на землях Східної Європи, і створення ними більш чи менш стійких політичних об'єднань. Нарешті, цілком можливою є поява норманської династії в Києві чи то в особі князів Аскольда і Діра, чи в особі Олега, тобто все відбувалося приблизно так само, як і у Західній Європі, в історії якої виділяють епоху вікінгів. Її, очевидно, треба визнати універсальним для Європи явищем і, досліджуючи місцеві археологічні джерела, з'ясувати її специфіку у Східній Європі.

Водночас виникає закономірне питання: яке відношення мають літописні події з історії Новгородської землі до історії Московської держави? Новгородська республіка була завойована й приєднана до Москви тільки наприкінці XV століття. До того часу вона мала свій особливий республіканський устрій, тісні торговельні зв'язки із Західною Європою, зокрема з німецькою Ганзою; в часи Київської Русі і після її розпаду, на думку дослідників, ішов процес формування окремої новгородської нації. Завоювання Москвою Новгородської республіки перервало цей процес, супроводжувалося нещадним нищенням вічового устрою, фізичним знищенням новгородського боярства; уцілілі боярські роди переселяли в землі Московського князівства, а московських служилих дворян – в Новгородську землю. Роман Шпорлюк називає московську політику у новгородській землі геноцидом.

Отже, на питання про правомірність успадкування Московською державою політичної історії Новгорода, на нашу думку, треба відповісти негативно. Якщо історія Московської імперії, як історія території, з кінця ХУ століття може включати історію приєднаної Новгородської землі, то історія

Московської держави не може претендувати на державну спадщину середньовічного Новгорода. Це зовсім різні державні традиції, які формувалися в різні історичні епохи та в різних геополітичних умовах: Новгородська республіка сформувалася в складі середньовічної Руської імперії, Московська держава, за висловом К. Маркса – «народжена і вихована в ... школі монгольського рабства». Утвердження Московської держави супроводжувалося нищенням Новгородської державності.

Повертаючись до легенди про «призвання варягів», хочу ще раз наголосити, що на її більш ніж сумнівному історичному фундаменті була збудована норманська теорія утворення Русі, з якою дискутує не одне покоління істориків. Всупереч усталеним поглядам, її творцями були не німецькі історики XVIII століття. Вона зародилася раніше, у шведській історіографії XVII століття. Її засновником можна вважати шведського історика П. Петрея, який своєю працею «Історія про велике Московське князівство» намагався легітимізувати захоплення Швецією на початку XVII ст. Новгородських земель і, за висловом російського історика В. Фоміна, відображав «велику східну програму Швеції». Петрей першим зробив висновок, що літописні варяги – це шведи. Він повідомляв, що новгородські послы заявляли, нібито за літописами можуть довести, що в них був великий князь із Швеції Рюрик. Саме П. Петрей в контексті норманізму почав протиставляти західну цивілізацію східноєвропейському варварству, що так обурювало російських антинорманістів, починаючи від М. Ломоносова. П. Петрей протиставляв цивілізацію шведів «московитянам», за його словами – «надзвичайно грубими за природою, розпусників і невігласів у своїй поведінці, звичаях і розмовах». Так у тісному зв'язку із політикою, зокрема із шведською експансією в Східній Європі, зародилася норманська теорія. Її виникненню, як наголошує В. Фомін, сприяв і менталітет шведів, впевнених у своїй винятковій ролі в світовій історії «у зв'язку із чим вони з величезним розмахом і захопленням займалися міфологізацією свого минулого ... історії готів виявилось мало для безмежних націоналістичних амбіцій шведів». Краще за російського історика, але стосовно менталітету вже самих росіян не скажеш: мало історії Московської імперії, треба захопити ще й історію Київської Русі.

Німецькі історики, запрошені працювати в

Російську академію наук (і один із найталановитіших із них – А. Шльоцер), назагал скептично поставилися до шведської історіографії. Так, А. Шльоцер писав, що «в Швеції усі помішалися на тому, щоб поширювати дурні вигадки, які доводять глибоку древність цієї держави і покривають її надуманою славою, що називається любов'ю до вітчизни». Однак, пишучи початкову історію Росії, сам також керувався «дурними вигадками» і «шовіністичними дивацтвами» уже російського патріотизму. Шведи Г. Байер, Г. Міллер і А. Шльоцер розглядали початкову історію Русі (Росії), за висловом сучасного російського історика О. Кузьміна, крізь призму наївного германоцентризму, не упускаючи шансу наголосити на культуртрегерстві германців у Східній Європі з давніх часів, вказуючи, що тільки норманське завоювання спричинило появу Руської держави, у якій почала правити норманська династія Рюриковичів.

Розвиткові норманізму в Росії у XVIII столітті сприяла внутрішньополітична ситуація, зокрема засилля німців у різних сферах діяльності, а також ситуація у Європі, де завдяки просвітителю Монтеस्क'є значно посилювався германоцентризм. Монтеस्क'є вважав, що саме могутні германські народи принесли Європі представницьку демократію, знищивши тиранію і рабство.

Отже, з часів А. Шльоцера, Г. Міллера й Г. Байера в російській історіографії з'явилася традиція починати історію Росії з легенди про призвання варягів і утвердилася норманська концепція утворення Русі. Цілковите ігнорування німецькими істориками місцевого слов'янського чинника у процесі утворення Руської держави викликало гостру реакцію з боку М. Ломоносова, який у запалі полеміки писав: «... каких гнусных пакостей не наколбродит в российских древностях такая допущенная в них скотина». Зауважу, що історик М. Ломоносов, як і інших російських істориків, не здивував сам факт початку російського історіописання з історії Київської Русі.

Завершив створення схеми історії російської державності, надавши їй канонічного для російської історіографії вигляду, М. Карамзін. Він також відштовхується від дати **862 рік**, однак робить політичний реверанс і в бік місцевих слов'янських племен. Запрошення варягів він подає як вияв їхньої неабиякої мудрості. У схемі М. Карамзіна Київська Русь розглядається як перший етап історії Російської держави. Наступними її етапами

були Володимир на Клязьмі, Москва і Петербург. Російська імперія, за М. Карамзіним, безперервно розвивалася, змінюючи, переносючи столиці. Творцями цієї імперії у М. Карамзіна були росіяни – великороси, до яких він відносить всі перелічені у «Повісті временних літ» східнослов'янські племена.

Професор Московського університету М. Погодін уточнив цю концепцію, вказавши, що Київську Русь творили великоруські племена, а вже пізніше, після монгольського нашествия, коли великороси відселилися на Північний Схід, щоб там, у Володимирі на Клязьмі, продовжити справу розбудови російської держави, де з Карпатських гір з'явилися племена малоросів – українців.

Концепцію перенесення столиць неодноразово аргументовано критикували історики, зокрема і П. Толочко, який слушно запитував: якщо столицею Русі у XII столітті був Володимир на Клязьмі, то чому руські удільні князі, включно із суздальськими, боролися за оволодіння Києвом (за київське старійшинство) аж до його завоювання Батием у 1240 р.?

У російській історіографії XIX століття, як і на державному рівні, схема М. Карамзіна – М. Погодіна стала загальноприйнятою. Про це свідчить указ імператора Олександра II, виданий у 1862 році, згідно із яким вперше відзначалося тисячоліття російської державності. Наступного року, як відомо, вийшов Валуєвський циркуляр про заборону української мови. Тобто утвердження російської державності, як і у XVIII столітті, супроводжувалося активною асиміляторською політикою стосовно українців, запереченням їхньої мовної і етнічної самобутності. Оскільки історію українців офіційні російські історики вмонтували у фундамент історії Російської імперії, треба було, очевидно, щоб зникли з історичного буття і самі українці.

Після появи української історіографії, зокрема праць М. Костомарова, М. Грушевського, окремі російські історики почали більш виважено висвітлювати добу Київської Русі. Так, В. Ключевський писав, що вперше великорос вийшов на історичну арену у XII ст. в особі Андрія Боголюбського, що Київська Русь є спільним періодом в історії східнослов'янських народів. І навіть з'явилися праці, у яких визнавалося, що Русь – це насамперед історія українців, що населення Середнього Подніпров'я часів Русі ближче до українців за мовою, культурою. Однак загальні схеми російської історії залишалися незмінними. У В. Ключевського,

наприклад, Русь Дніпровська, Русь Верхньоволзька і з XIV ст. – Московська держава або озброєна Великоросія. Вона, на думку В. Ключевського, боролася на два fronti (так він характеризував розширення імперії): експансію на Схід він пояснював боротьбою за християнську цивілізацію, Московську державу називав східним форпостом європейської цивілізації, а західну експансію – боротьбою за національну єдність. Тобто він також вважав Русь частиною історії Російської держави, а експансію Московської держави на землі колишньої Київської Русі вважав боротьбою за національну єдність.

Отже, схема історії Росії, створена в XVIII–XIX ст. відповідала інтересам розбудови Російської імперії, легітимізувала цей процес та імперську політику російських правителів. У цій схемі головне місце відводилося історії держави, з якою пов'язувалися всі історичні здобутки росіян – великоросів. Головним завданням історичної концепції, яка стала канонічною в російській історіографії, було показати тяглість європейської традиції в російській історії, чому мали служити як норманська теорія утворення Київської Русі, так і штучно вмонтована в схему історії Росії її історія, а також міф про єдину етнічну спільність великоросів – творців Російської державності на всіх етапах її розвитку.

Сучасна російська офіційна історіографія після недовгого вагання в першій половині 1990-х років, повернулася до старої імперської схеми історії Росії, створеної М. Карамзіним. Були відкинуті м'якші варіанти цієї схеми, запропоновані російською історіографією наприкінці XIX – початку XX ст. і розвинуті пізніше радянськими істориками про Русь як спільний період історії східнослов'янських народів (радянська «коліска» братніх народів, давньоруська держава, у якій формувалася давньоруська народність). Повернулися до канонічної версії «перенесення столиць», у якій Київська Русь є першим етапом історії Росії. Вона відображена у вузівських підручниках, зокрема у підготованій РАН Росії двотомній «Історії Росії» за редакцією академіка А. Сахарова (Москва, 2004), у підручниках Санкт-Петербурзького, Ростовського університетів та інших університетів. Ця ж схема пропагується у російських науково-популярних періодичних виданнях, таких як журнал «Родина».

Водночас у Росії з'являється величезна кількість справді глибоких наукових праць з

історії Київської Русі, численні видання писемних джерел, що свідчать про актуальність цієї теми у сучасній російській історіографії. Наукові розвідки російських дослідників, уточнюючи і поглиблюючи розуміння окремих питань історії Київської Русі, не змінюють уявлення про неї, як невід'ємну частину історії Росії, як правило не відходять від загальної схеми російської історії, або ж намагаються знайти ще нові додаткові аргументи на її користь. За оцінкою А. Каппелера, «імперський дух в російській історіографії посилюється».

Про це свідчить і російська політика історичної пам'яті, яка опирається на історичні міфи. Відзначення 1150-річного ювілею російської державності є складовою цієї політики і також опирається на історичний міф, на сумнівну з наукового погляду дату – 862 рік, яка не тільки не відображає реальні історичні події, а й не має жодного стосунку до історії Російської державності. Однак вона, як ми вже побачили, як колись, так і тепер, дає простір для подальших історичних маніпуляцій і багато говорить про сучасну геополітику Росії і місце, яке у ній відводиться історії. Вона свідчить про те, що і сьогодні не йдеться про об'єктивне дослідження російської історії, питань етногенезу росіян і витоків їхньої державності, принаймні на офіційному рівні. Історія як вузівська, так і шкільна дисципліна, керуючись старою «канонічною» історичною схемою, виховує нове покоління росіян, для якого українська держава також буде сприйматися як політичний парадокс, а українці – як етнічний нонсенс. У сучасній Росії, панівна еліта якої сучасне і майбутнє країни бачить крізь призму імперії, і таке бачення, треба визнати, опирається на підтримку більшості росіян, схема російської історії, створена два століття тому М. Карамзіним, знову є затребувана і продовжує працювати на імперську політику Російської держави, ідеологічними виразами якої сьогодні є ідеї «російської цивілізації», «русского міра», і яка є політичними наркотичними заміниками справжньому пошукові національної ідентичності у сучасній Росії.

Література

1. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. – Київ, 1988.
2. Каппелер Андреас. Росія як поліетнічна імперія. – Львів, 2005.
3. Карамзин Н. История государства Российского. В 12 томах. – Москва, 1989.
4. Ключевський В. О. Курс русской истории // Ключевський В. О. Сочинения в девяти томах. Т. I

- V. Москва, 1987.
5. Ключевський В. О. Лекції по руской историографии // Ключевський В. О. Сочинения в девяти томах. Т. VII. – Москва, 1989.
 6. Кузьмин А. Г. Начало Руси. Тайны рождения русского народа. – Москва, 2003.
 7. Мельникова Е. А., Петрухин В. Я. Легенда о «призвании» варягов и становление древнерусской историографии // Вопросы истории. – 1995. – № 2.
 8. Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства. – Москва, 1951.
 9. Рибаків Б. О. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. – Москва, 1982.
 10. Строїв С. Советский проект и его уроки. Режим доступу: <http://russoc.kprf.org/Doctrina/SovProekt.htm>
 11. Толочко П. П. Про перенесення столиці Русі із Києва до Володимира на Клязьмі. // Толочко П. П. Від Русі до України. – Київ, 1997.
 12. Шахматов А. А. Повесть временных лет. – Пг., 1916. – Т. I.
 13. Толочко П. П. Давньоруські літописи і літописці X – XIII ст. – Київ, 2005.
 14. Фомин В. В. Ломоносов: Гений русской истории. – Москва, 2006.
 15. Фомин В. В. Начальная история Руси. – Москва, 2008.
 16. Щодра О. М. Нова – стара схема російської історії: висвітлення початкової історії Росії в сучасних російських підручниках для вищих навчальних закладів // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 37. Ч. 2. – Львів, 2002.
 17. Яковенко И. От империи к национальному государству. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/igyak.htm>
 18. Янин В. Л., Алешковский М. X. Происхождение Новгорода // История СССР, 1972. – № 2.

Оксана Мартиняк

Займенник як стилістична категорія

Займенники виконують у мові функцію узагальнених заміників слів іменних частин мови, бо мають дуже загальну вказівну, неозначену або заперечну семантику. Однак основний компонент у їхній семантиці – це відносність. Саме тому кожний займенник може співвідноситися зі словами конкретної семантики інших частин мови [5, с. 44].

Стилїстика виділяє дві основні сфери використання займенників. Перша – це можливість у наслідок заміни займенниками інших слів, як правило іменних частин мови, уникати повторів, урізноманітнювати текст і до того ж створювати цілу гаму стилістичних значень (інтимізувати, виділяти, приховувати особу тощо). А друга – творення з допомогою займенників семантичного ланцюжка, внаслідок чого формується семантична і граматична зв'язність тексту [5, с. 45].

Варто зауважити, що стилістичний потенціал займенника, порівняно з іменником, прикметником і дієсловом, значно менший [3, с. 2]. Це насамперед зумовлено тим, що займенники – це замкнений клас слів, який не

поповнюється. Окрім цього, займенники не мають такого розмаїття граматичних форм як, приміром, дієслова. Проте серед них яскраво виявляється можливість переносного вживання: використання одного займенника замість іншого, субстантивізація займенників, переосмислення значення займенника і зміна його синтаксичних функцій, творення авторських відзайменникових неологізмів.

Особові займенники характеризуються абстрактною семантикою і відносною граматичною несамостійністю, а тому, на перший погляд, дуже рідко можуть бути основою для творення цікавих стилістичних фігур. Проте саме узагальнена семантика дає можливість переосмислювати значення займенників і вживати їх переносно. За словами Івана Ковалика “характерною особливістю займенників є те, що вони наповнюються словесним змістом лише у сфері мовлення” [4, с. 87]. Така втаємниченість займенника дає змогу спроектувати текст на кожного, бо ж будь-хто з нас каже про себе “Я” [6, с. 287].

Саме узагальнена семантика особових займенників є причиною їхньої субстантивізації. Назвами найчастіше можна вважати займенники я, ти, він, ми, ви в певному контексті. Наприклад, у сучасної поетеси Оксани Шморгун ці займенники називають традиційні компоненти любовного трикутника: